

ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ІНВАЛІДАМИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглянуті деякі аспекти соціальної роботи зі студентами-інвалідами у вищому навчальному закладі. Подані форми соціально-реабілітаційної роботи зі студентами з особливими потребами в освітньому процесі, які сприяють активізації власних ресурсів особистості.

Ключові слова: *особи з обмеженими можливостями, студенти-інваліди, соціальна робота, соціальна реабілітація.*

Процвітання кожної держави й людства значною мірою визначається ступенем розвитку й використання інтелектуальних здібностей усіх громадян, включаючи людей з обмеженими можливостями. У кожній демократичній країні забезпечення доступу інвалідів на одержання повноцінної вищої освіти визнано сьогодні одним із пріоритетних завдань суспільства й держави.

Відповідно до Декларації про права інвалідів (ООН, 1975), *інвалід* – це будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити цілком або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя у зв'язку з недоліками (вродженими, набутими) її фізичних чи розумових можливостей. Таких людей називають *особами з обмеженими можливостями* [7].

Особи з обмеженими можливостями – це люди, які мають функціональні обмеження, нездатні до якоїсь діяльності у результаті захворювання, відхилень або хиб розвитку, нетипового стану здоров'я, внаслідок неадаптованості зовнішнього середовища до особливих потреб індивіда, через негативні стереотипи, забобони, що виділяють нетипових людей у соціально-культурній системі (А.І.Киктенко [2, 78]).

© Хапілова Віра, 2010

Від середини ХХ століття в більшості країн світу соціальна політика відносно осіб з особливими потребами ґрунтується на принципі “рівних можливостей”. Серед основних сфер реалізації принципу “рівних можливостей” молодих інвалідів є доступність освіти з подальшим працевлаштуванням. Здобуття повноцінної освіти, професійне визначення є дуже важливим чинником у житті кожної людини, а для інваліда набуває особливого значення. Опанування інвалідами фахових навичок дає їм можливість реалізувати свої здібності, частково або повністю адаптуватися у суспільстві.

На 48 сесії ООН 20 грудня 1993 року були прийняті правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Тут наголошено, що реабілітація має допомогти інвалідам досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного та соціального рівня діяльності, надаючи тим самим можливість поліпшити якість їхнього життя, розширити межі їхньої незалежності. Повноцінна соціальна реабілітація передбачає залучення інвалідів як рівних партнерів до суспільних заходів; розвиток особистісної активності та адекватності взаємодії із соціумом [5, 42].

Проблема соціальної реабілітації та інтеграції у суспільство осіб з особливими потребами є одним із найбільш важливих і складних завдань у соціально-економічній політиці нашої держави. Понад п'ятдесят законів і постанов Верховної Ради України регулюють правове та соціальне становище інвалідів [6, 43]. В Україні розроблено “Комплексну програму освіти та фахової підготовки інвалідів”, яка спрямована на створення сприятливих педагогічних, психологічних, соціально-економічних, медичних, організаційних та правових умов і гарантій для реалізації прав інвалідів на отримання освіти відповідно до інтелектуальних, психологічних та фізичних можливостей особистості. Серед основних положень цієї програми є завдання забезпечення фахової освіти дітей-інвалідів з метою їхньої підготовки до трудової діяльності, самообслуговування, самозабезпечення і сімейного життя; розроблення і вдосконалення системи функціонування освітніх закладів різних форм власності з метою інтеграції інвалідів у

навчальний процес; забезпечення дітей-інвалідів підручниками, навчальними посібниками та іншими засобами навчання [6, 27].

Однією з форм соціальної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями є отримання ними спеціальної середньої (професійної) і вищої освіти. Професійне навчання для інвалідів – це підвищення їхнього соціального статусу та можливість зростання доходів, розвиток навичок та вмінь працювати. Для суспільства професійне навчання таких осіб – це зниження напруженості на ринку праці, підвищення суспільної продуктивності, розв’язання соціальних проблем інвалідів. Основна мета професійного навчання інвалідів – інтеграція їх у суспільство. Воно є одним із заходів професійної реабілітації. Отже, на перший план виходить професійна реабілітація, яка дає змогу забезпечити людині з обмеженими можливостями матеріальний добробут і культурне зростання в суспільстві. Але, на жаль, сфера професійної реабілітації та працевлаштування людей з обмеженими можливостями поки що недостатньо розвинута у нашій країні.

В Україні фахову підготовку інвалідів здійснюють навчальні заклади, підпорядковані міністерствам праці та соціальної політики, освіти і науки тощо. Для підготовки фахівців із числа інвалідів у вищих навчальних закладах передбачено гарантії і пільги для інвалідів різних категорій і груп інвалідності. Під час навчання інвалідам виплачується пенсія і стипендія у повному розмірі. Після закінчення навчального закладу їм надається право вибору місця роботи з наявних варіантів, або вільного працевлаштування (за бажанням). У 26 ВНЗ різних типів акредитації функціонують спеціальні групи для здобуття вищої освіти особами з вадами слуху і зору.

З метою максимального задоволення потреб інвалідів в освітніх послугах створено Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна” недержавної форми власності, який має представництва та філії у 24 регіонах і здійснює підготовку із 34 спеціальностей за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра і спеціаліста [9]

Отже, сьогодні питанням рівних можливостей молодих інвалідів у контексті їх соціальної реабілітації та інтеграції у

суспільство приділено чимало уваги. Але проблема форм соціально-реабілітаційної роботи зі студентами-інвалідами у ВНЗ вивчена недостатньо.

Досліджувана проблема є частиною науково-практичної роботи кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету у контексті комплексної програми освіти та фахової підготовки інвалідів.

Актуальність проблеми соціальної роботи зі студентами-інвалідами у ВНЗ усвідомлюється в українському суспільстві, і це відображується у науковій літературі. Однак зацікавлення проблемою, на наш погляд, не достатньо висвітлене та системне. Є.І. Холостова та А.І. Осадчих [4] наголошують, що на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти інвалідів в Україні важливим напрямом соціальної роботи є сприяння фаховій підготовці студентів-інвалідів, зокрема, їхня підтримка й супровід.

Вивченню сутності підтримки й супроводу студентів з обмеженими можливостями в умовах ВНЗ присвячено чимало досліджень як українських, так і зарубіжних учених (А.І. Капська [7]). У роботах А.І. Киктенко [2] розкрито особливості та специфіку форм соціально-реабілітаційної роботи зі студентами-інвалідами. Напрями діяльності університетських центрів і служб супроводу для студентів з особливими потребами розглядає Ю.В. Богінська [1].

У вітчизняних моделях діяльності університетських центрів і служб частково використовується зарубіжний досвід, отриманий у процесі реалізації міжнародних проектів [6]. Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу створити в українському освітньому просторі концепцію роботи центрів та служб і впровадити модель їхньої діяльності в умовах ВНЗ. Зарубіжний досвід не копіюється в українському освітньому просторі, а трансформується з урахуванням потреб і можливостей студентів з обмеженими можливостями [1].

Отже, система соціальної роботи зі студентами з особливими потребами значною мірою формується з урахуванням як позитивного досвіду країн, які йдуть уперед у сфері підтримки й супроводу, так і з урахуванням української специфіки та місцевих потреб.

Основною українською проблемою щодо запозичення та впровадження кращих європейських зразків у сфері підтримки й супроводу студентів з обмеженими можливостями в умовах ВНЗ є надто велика різниця рівнів соціально-економічного розвитку та національного добробуту у нас та в Європі. Хронічна, довготривала системна криза нашого суспільства, соціально-психологічна втома та пригніченість населення унеможливають безпосередню трансляцію та використання європейських моделей у нашій реальності.

Сьогодні в Україні, по-перше, не відпрацьовані механізми реалізації прав інвалідів на здобуття вищої освіти; по-друге, не розроблені науково-методичні основи вищої школи для інвалідів; по-третє, остаточно не відпрацьована модель психолого-педагогічного супроводу навчального процесу та реабілітації осіб із обмеженими можливостями; по-четверте, відсутні у необхідному обсязі підручники, посібники, комп'ютерні програми, які беруть до уваги особливості сприймання та перетворення інформації цією категорією студентів тощо. У зв'язку з цим переважна більшість молодих людей з особливими потребами не має можливості реалізувати себе, отримати вищу освіту.

Необхідність термінових заходів щодо впровадження нових форм і методів роботи зі студентами з обмеженими можливостями в умовах навчання у ВНЗ усвідомлюється сьогодні як у системі вищої освіти в Україні, так і на найвищих управлінських щаблях нашої держави. Особлива увага в роботі з такими студентами приділяється створенню умов, що сприяють розвитку потреб, реалізації можливостей цієї категорії студентів. Отже, перед інституцією освіти стоять відповідальні та складні завдання теоретичного обґрунтування й практичного впровадження системи супроводу та підтримки студентів-інвалідів у ВНЗ шляхом організації сервісних служб.

Соціальна робота з інвалідами є однією із важливих і пріоритетних сфер соціальної роботи, в основі якої – правові важелі соціального захисту населення, система державних і недержавних закладів та установ, форми, методи соціальної роботи, соціальні технології і технології соціальної роботи, зміст і специфіка яких визначаються рівнем обмеження

життєдіяльності людини, а також повноваженнями організацій соціальної сфери, рівнем кваліфікації працівників, досвідом роботи, фінансуванням, ресурсами тощо [9].

Вітчизняний досвід соціальної допомоги тим, хто її потребує, і зарубіжні інноваційні проекти з підтримки уразливих категорій населення стали тим фундаментом, на якому в останнє десятиріччя вибудовується *соціальна робота* в Україні. Вона має свої особливості, зумовлені досвідом минулого і впливом сучасних світових тенденцій.

З огляду на актуальність та соціальну значущість проблеми на сучасному етапі розвитку суспільства, ставимо за мету статті розкриття особливостей соціальної роботи зі студентами-інвалідами у ВНЗ.

На сучасному етапі розвитку соціальної роботи є три підходи до її трактування. По-перше, соціальна робота розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики. По-друге, для неї характерний акцент на допомозі населенню у кризових або важких ситуаціях. По-третє, сутність соціальної роботи зводиться до надання соціальних послуг. Але спільним є розуміння соціальної роботи як професійної, практичної діяльності. Основними завданнями соціальної роботи як виду суспільної діяльності є покращення соціального самопочуття людини, зокрема студентів-інвалідів, удосконалення умов їхнього життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у сім'ї, колективі, суспільстві загалом.

Соціальна робота у ВНЗ – один із можливих напрямів професійного функціонування соціальних працівників у галузі освіти. Головне, що повинен брати до уваги соціальний працівник: його діяльність є не вузькоспеціальною, а широким спектром послуг.

Важливе місце в організації та проведенні соціальної роботи зі студентами-інвалідами належить цілісній системі її методів, принципів і форм, є специфічним інструментарієм науково-практичних знань.

У розв'язанні соціальних проблем клієнтів, стимулюванні розвитку їхніх сил, конструктивній діяльності щодо зміни

несприятливої життєвої ситуації соціальні працівники використовують різноманітні методи соціальної роботи. *Під методом соціальної роботи* розуміють спосіб організації соціальної роботи, що приводить до досягнення оптимального результату і забезпечує позитивні зрушення в розвитку об'єкта, зокрема студентів-інвалідів (суб'єкта) соціальної діяльності. Їхня мета – дати розуміння того, як ця категорія клієнтів розв'язати власні життєві проблеми.

Методи соціальної роботи постійно розвиваються та вдосконалюються, їх реалізація наочно виявляє таке поняття, як “*форма соціальної роботи*”, під якою розуміють як одиничні заходи, так і довгострокові програми соціальної роботи. Якщо метод є шляхом, способом досягнення мети і розв'язання завдання, то форма є способом організації змісту роботи, сполучення певних її функцій. Завдяки формам, методи соціальної роботи наповнюються конкретним змістом. Отже, під організаційною формою соціальної роботи можна розуміти спосіб організації діяльності соціального працівника та клієнта соціальної роботи.

В основу реалізації методів і форм соціальної роботи мають бути покладені принципи соціальності та розвитку. *Під принципами соціальної роботи* науковці розуміють основоположні ідеї, правила, норми поведінки суб'єктів соціального захисту та підтримки населення, зумовлені закономірностями соціальних процесів і вимогами передової практики [3,57].

Під технологіями соціальної роботи розуміють сукупність форм, методів і прийомів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними працівниками з метою досягнення успіху соціальної роботи та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення [6, 76].

Основним результатом соціальної роботи зі студентами-інвалідами є досягнення ними такого стану, коли вони здатні виконувати соціальні функції (трудова діяльність, навчання, спілкування тощо), властиві здоровим людям [10, 101].

Процес професійного функціонування фахівця із соціальної роботи має декілька етапів: вивчення умов життя

студентів-інвалідів – оформлення соціальних паспортів – формування системи адресної соціальної допомоги особам з обмеженими можливостями – координація зусиль фахівців соціальної сфери, причетних до розв’язання проблем студентів “групи ризику”.

Про можливості своїх клієнтів соціальний працівник повинен довідатися при заповненні соціального паспорта на кожного з них. Особливу увагу заслуговують студенти-інваліди, що демонструють видатні успіхи у навчанні, але не мають коштів на продовження освіти, змушені, щоб заробити собі на життя, переходити на заочну форму навчання. Вони потребують підтримки соціального працівника й тієї допомоги, яку він може надати за чинним законодавством [8, 132].

В університеті необхідно створювати спеціальний підрозділ – управління адаптації та реабілітації для студентів-інвалідів. Основними завданнями повинні бути медичний та психологічний супровід, професійна та фізична реабілітація, розробка нових методик викладання. Викладачі мають бути справжніми професіоналами. Основне в роботі викладача з цією категорією клієнтів – чуйність і проникнення в сутність психогенної ситуації студента-інваліда, прагнення усунути або хоч пом’якшити її вплив на психічний стан студента з особливими потребами.

Відповідно до особливостей сприйняття студентами-інвалідами із значними порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату суттєво відрізняються і методики викладання їм навчальних дисциплін.

Наприклад, із слабозорими або *сліпими студентами-інвалідами*, що конспектують матеріал повільніше, викладачі мають працювати індивідуально та готувати особисто для них текстовий матеріал, або записувати його на касети. Крім того, для самостійної роботи незрячі студенти-інваліди повинні володіти рельєфно-крапковою азбукою Брайля. У навчальному закладі має бути відповідне рельєфне позначення нумерації аудиторій, поверхів на кнопках ліфтів, світлових та звукових сигналів.

Студенти з порушеннями слуху сприймають навчальний матеріал переважно зором або через сурдоперекладача. В університеті бажано формувати групи для переважно глухих.

У *студентів з вадами опорно-рухового апарату* труднощі пов'язані з архітектурними бар'єрами (для візочників), у *студентів з ДЦП* – труднощі комунікації та виконання письмових робіт. Виникає потреба в майданчиках для вільного пересування інвалідних візків, пандусах, поручнях, місцях за першими рядами парт без стільців, у відсутності порогів тощо [4, 44].

Щодо форм і методів соціальної роботи зі студентами-інвалідами, то насамперед ідеться про реабілітацію таких осіб. За визначенням ВООЗ 1986 року, реабілітація – це “комбіноване і скоординоване застосування медичних, соціальних, освітніх і професійних заходів для підготовки чи перепідготовки непрацездатної особи для діяльності на максимально високому рівні”. Так, формами соціально-реабілітаційної роботи зі студентами-інвалідами є такі:

– *Медична реабілітація*, спрямована на відновлення втраченої функції або на можливе уповільнення захворювання.

– *Психологічна реабілітація*. Це вплив на психічну сферу студента-інваліда, що спрямований на розвиток та корекцію індивідуально-психологічних особливостей особистості.

– *Педагогічна реабілітація* – комплекс заходів, спрямований на те, щоб студент-інвалід набув необхідні навички у самообслуговуванні та здобув вищу освіту. Важливо, щоб у студента-інваліда була психологічна впевненість у собі та сформована правильна професійна орієнтація.

– *Соціально-економічна реабілітація* – комплекс заходів на забезпечення студента - інваліда необхідним та зручним житлом, коштами.

– *Професійна реабілітація* передбачає навчання студента-інваліда доступних видів праці, надання необхідних індивідуальних технічних засобів, допомогу у працевлаштуванні.

– *Побутова реабілітація* забезпечує отримання необхідних протезів, власних засобів пересування вдома та на

вулиці, інших пристосувань, які дають можливість студенту-інваліду бути достатньо самостійним у побуті.

– *Спортивна та творча реабілітація*. Ці форми останнім часом почали активно розроблятися, варто відмітити їхню ефективність. За допомогою спортивних заходів, а також активного сприйняття художніх творів, активної участі у різних заходах у студентів-інвалідів зміцнюється фізичне та психічне здоров'я, зникає депресія, відчуття неповноцінності. Своєрідною реабілітацією для них є і курс танців. Участь у спортивних, творчих та наукових працях дає змогу їхнім здоровим одногрупникам долати психологічні бар'єри щодо стосунків з людьми з обмеженими можливостями.

– *Соціальна реабілітація* – неперервний, але обмежений за часом процес (А.Й.Капська), протягом якого повинні з'явитися нові якісні характеристики особистості. Вона охоплює заходи з соціальної підтримки, тобто своєчасна виплата пенсії, надання натуральної допомоги, надання пільг, забезпечення спеціальними технічними засобами, протезування.

Соціально-реабілітаційна робота зі студентами з обмеженими можливостями містить сукупність прийомів та методів, що забезпечують прогресивний розвиток студента-інваліда у ВНЗ, а також дає змогу налагоджувати і підтримувати тривалі зв'язки з клієнтом, своєчасно виявляючи його проблемні ситуації, надаючи термінову допомогу.

Отже, соціальна робота з цією категорією студентів у ВНЗ – це завжди робота в умовах проблемної ситуації з клієнтами групи ризику. Проблемна ситуація у соціальній роботі диктує спрямованість її організації й змісту на проблемно-орієнтований підхід до неї, що означає відповідне розв'язання проблем клієнтів соціальної роботи з акцентом на усвідомлення, стимулювання й підтримку своїх власних ресурсів і здібностей.

Література

1. Богінська Ю.В. Діяльність університетських сервісних служб для студентів з обмеженими можливостями: зарубіжний досвід // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 1. – С. 78 – 84.

2. Киктенко А.И. Технология саморазвивающего обучения студентов с инвалидностью: возможности, опыт, перспективы (в контексте “Я концепции”). – К. : Университет “Україна”, 2004. – 448 с.
3. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія та методи соціальної роботи: Навчальний посібник. – К. : Университет “Україна”, 2002. – 97 с.
4. Социальная работа с инвалидами. Настольная книга специалиста. Под ред. Е.И. Холостовой, А.И. Осадчих – М. : Просвещение, 1996. – 258 с.
5. Социальная работа и подготовка социальных работников в Великобритании, Канаде, США. – М. : Прпосвещение, 1992. – 302 с.
6. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник для студентів вузів. За заг. ред. І.Д. Звереві, Г.М. Лактіонової – К. : Центр навчальної літератури., 2004. – 256 с.
7. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2003. – 168 с.
8. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности / Под ред. проф. П.Д. Павленко: Учебное пособие. – М. : Издательско – торговая корпорация “Дашков и К”, 2005. – 236 с.
9. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : ВМУРОЛ “Україна”, 2004. – 408 с.
10. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога. – М. : Логос, 2002. – 272 с.

Хапилова Вера. Формы социально-реабилитационной работы со студентами-инвалидами в высшем учебном заведении. В статье рассмотрены некоторые аспекты социальной работы со студентами-инвалидами в высшем учебном заведении. Представлены формы социально-реабилитационной работы со студентами с особыми потребностями в образовательном процессе, которые способствуют активизации собственных ресурсов личности.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, студенты-инвалиды, социальная работа, социальная реабилитация.

Hapilova Vera. Forms of social rehabilitation work with disabled students of higher education institutes. The article is devoted to some aspects of social work with disabled students of

higher education institutes. Forms of social rehabilitation work with students who have special needs during educational process, which assist personality's own recourses activation.

Key words: person with special needs, disabled student, social work, social rehabilitation.